

УДК 159.923.2 – 057.876 – 043.86

Радзімовська Оксана Віталіївна, молодший науковий співробітник
відділу професіології і психолого-педагогічної діагностики ПООД НАПН
України

e-mail: radokvit@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ПТНЗ ТА ЇЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація

В статті зроблено спробу узагальнити наукові напрацювання вчених з питання розвитку професійної ідентичності, представлено авторський погляд на сутність феномену професійної ідентичності та запропоновано модель її розвитку в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Професійна ідентичність розглядається як динамічне психологічне утворення, основу якого складають професійний вибір, психологічна готовність до обраної професійної діяльності, усвідомлена приналежність до певної професії та професійної спільноти, професійна підготовка, підтверджена відповідним дипломом.

В авторській моделі представлено структуру професійної ідентичності, виділено компоненти, чинники, рівні, етапи її розвитку, що були предметом наукового дослідження.

В статті представлено аналіз різноманітних аспектів дослідження професійної ідентичності та етапів її розвитку. Визначено, що в процесі розвитку професійної ідентичності існують стабільні та нестабільні етапи, особливості яких важливо враховувати в навчальному процесі при роботі з учнями та студентами. Представлені результати математичної статистики підтверджують різницю в учнів різних курсів за окремими показниками мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового, діяльнісно-практичного компонентів професійної ідентичності учнів ПТНЗ.

Проаналізовано вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на розвиток професійної ідентичності.

***Ключові слова:** професійна ідентичність, професійний розвиток, учні ПТНЗ, професійно-технічний навчальний заклад, професійне навчання.*

Радзимовская Оксана Витальевна, младший научный сотрудник отдела профессиологии и психолого-педагогической диагностики ИПООВ НАПН Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПТУ И ЕЕ РАЗВИТИЮ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье сделана попытка обобщить научные наработки ученых по вопросу развития профессиональной идентичности, представлен авторский взгляд на сущность феномена профессиональной идентичности и предложена модель ее развития у учащихся профессионально-технических учебных заведений.

Профессиональная идентичность рассматривается как динамическое психологическое образование, основу которого составляют профессиональный выбор, психологическая готовность к выбранной профессиональной деятельности, осознанная принадлежность к определённой профессии и профессиональному сообществу, профессиональная подготовка, подтверждённая соответствующим дипломом.

В авторской модели представлена структура профессиональной идентичности, выделены компоненты, факторы, уровни, этапы развития, являющиеся предметом научного исследования.

В статье представлен анализ различных аспектов изучения профессиональной идентичности и этапов её развития. Определено, что в процессе развития профессиональной идентичности существуют стабильные и нестабильные этапы, особенности которых важно учитывать в учебном

процессе при работе с учениками и студентами. Представленные результаты математической статистики подтверждают разницу в учащихся разных курсов по отдельным показателям мотивационно-ценностного, эмоционально-волевого, деятельно-практического компонентов профессиональной идентичности учащихся ПТУ.

Проанализировано влияние внешних и внутренних факторов на развитие профессиональной идентичности учащихся

Ключевые слова: *профессиональная идентичность, развитие, учащиеся ПТУ, профессионально-техническое учебное заведение, профессиональное обучение.*

Radzimovska O. V., junior researcher of profesiology and psycho-pedagogical diagnostic IPAЕ NAPS of Ukraine

**STUDENTS TRAINING OF PROFESSIONAL IDENTITY AND IT'S
DEVELOPMENT IN VOCATIONAL SCHOOL:
CONCEPTUAL APPROACHES**

Summary

The article is attempts to summarize the scientific achievements of scientists on the development of professional identity, the author presents own view on the nature of the professional identity phenomenon and the model of its development for the students of vocational schools.

Professional identity is taken in consideration as a dynamic psychological formation, which is based on professional choice, psychological readiness to selected professional activities, conscious of belonging to a profession and the professional community, professional training, confirmed by a diploma.

The author's model presents the structure of professional identity, components, factors, levels, stages of development, which have been the subject of scientific research.

The article analyses various aspects of the study of professional identity and stages of its development.

It has been determined that in the development of professional identity there are stable and unstable phases, which features are important to consider in the learning process with pupils and students. The results of mathematical statistics confirm a difference of students from different courses by individual indicators components of professional identity in vocational schools (motivational-value, emotional and volitional, active and practical).

The influence of external and internal factor for the development of professional identity has been analyzed.

Keywords: *professional identity, professional development, students of vocational schools, vocational schools, vocational training.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. В українському суспільстві відбуваються інтенсивні зміни, які обумовлюють потребу у формуванні нового типу особистості професіонала із глибокими фаховими знаннями, сформованими професійними цінностями, позитивним емоційним ставленням до професії та професійної спільноти, розвиненою внутрішньою мотивацією до саморозвитку і творчої самореалізації. Саме тому, одним з першочергових державних завдань є підготовка в професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) висококваліфікованого робітника, який відповідає зазначеним викликам часу.

Останнім часом дослідження професійної ідентичності, що може розглядатися і як чинник, і як результат самопізнання, самовдосконалення майбутнього робітника у фаховій діяльності, феномен, що сприяє його творчій самореалізації в професії, набуває все більшого висвітлення у наукових працях з психології та педагогіки.

Мета. Дослідити проблему розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійну ідентичність досліджували М. М. Абдуллаєва, Н. В. Антонова, А. С. Борисюк, Г. В. Гарбузова, В. Л. Зливков, Н. Л. Іванова, О. П. Єрмолаєва, Є. В. Конєва, Н. І. Кривоконь, Г. В. Ложкін, Л. М. Мітіна, Ю. П. Поваренков, І. Ю. Хамитова,

Є. В. Чорний, Л. Б. Шнейдер, професійну ідентифікацію – В. Л. Зливков, В. Ф. Сафін та ін.

Розвиток професійної ідентичності – переважно у дослідженнях, присвячених підготовці студентів вищих навчальних закладів, а саме: майбутніх практичних психологів (І. А. Дружиніна, Н. В. Євтешина, В. В. Павлюх, У. С. Родигіна, І. Ю. Хамітова, Н. В. Чепелева, Є. В. Чорний, Л. Б. Шнейдер; педагогів – Н. О. Антонова, З. В. Єрмакова, В. Л. Зливков, О. В. Кочкурова, А. М. Лукіяничук, Т. В. Міщенко, А. С. Назирова, З. О. Оруджев, Ю. П. Поваренков, В. Ф. Сафін, К. С. Тороп, соціальних педагогів (З. В. Єрмакова, Н. І. Кривоконь) та ін. Професійну ідентичність студентів технічного вишу вивчала Г. В. Гарбузова, юридичного – О. Є. Трандина; фахівців медичного профілю – А. С. Борисюк, А. О. Водяха, І. М. Галян, О. В. Денисова, М. І. Попіль, Т. В. Румянцева; студентів – кваліфікованих спортсменів та спортсменів масових розрядів – Г. В. Ложкін, учнів середніх спеціальних навчальних закладів – І. М. Кулезьова, старшокласників – А. А. Азбель, А. Г. Грецов тощо. Однак, практично відсутні дослідження з розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ.

Викладення основного матеріалу. Результати аналізу змісту поняття професійної ідентичності особистості в сучасних наукових дослідженнях дають підстави розглядати професійну ідентичність як динамічне утворення, феномен, що розвивається в процесі професійного становлення та сприяє самореалізації особистості, зокрема, усвідомленню себе представником певної професії та професійної спільноти. Професійна ідентичність, на думку авторів, є характеристикою суб'єкта праці, обумовлює цілісність, тотожність і визначеність у професії, сприяє фаховій адаптації та ефективному кар'єрному зростанню, базується на професійній компетентності, придатності і спрямованості (інтересі до роботи).

Нами професійна ідентичність учня ПТНЗ розглядається як динамічне психологічне утворення, результат поступової професійної ідентифікації та самоідентифікації, основу якого складають: 1) професійний вибір;

2) психологічна готовність до обраної професійної діяльності; 3) усвідомлена приналежність до певної професії та професійної спільноти; 4) професійна підготовка, підтверджена відповідним дипломом про отримання певної спеціальності і кваліфікації. Професійна ідентичність учнів ПТНЗ формується та розвивається в ході професійного та особистісного самовизначення, професійного становлення під впливом різноманітних умов і чинників та має рівні розвитку.

На основі аналізу наукових поглядів на структуру професійної ідентичності, для подальшого дослідження було виділено компоненти, чинники, рівні та етапи її розвитку в учнів ПТНЗ (рис.1) [9,10,11,12]:

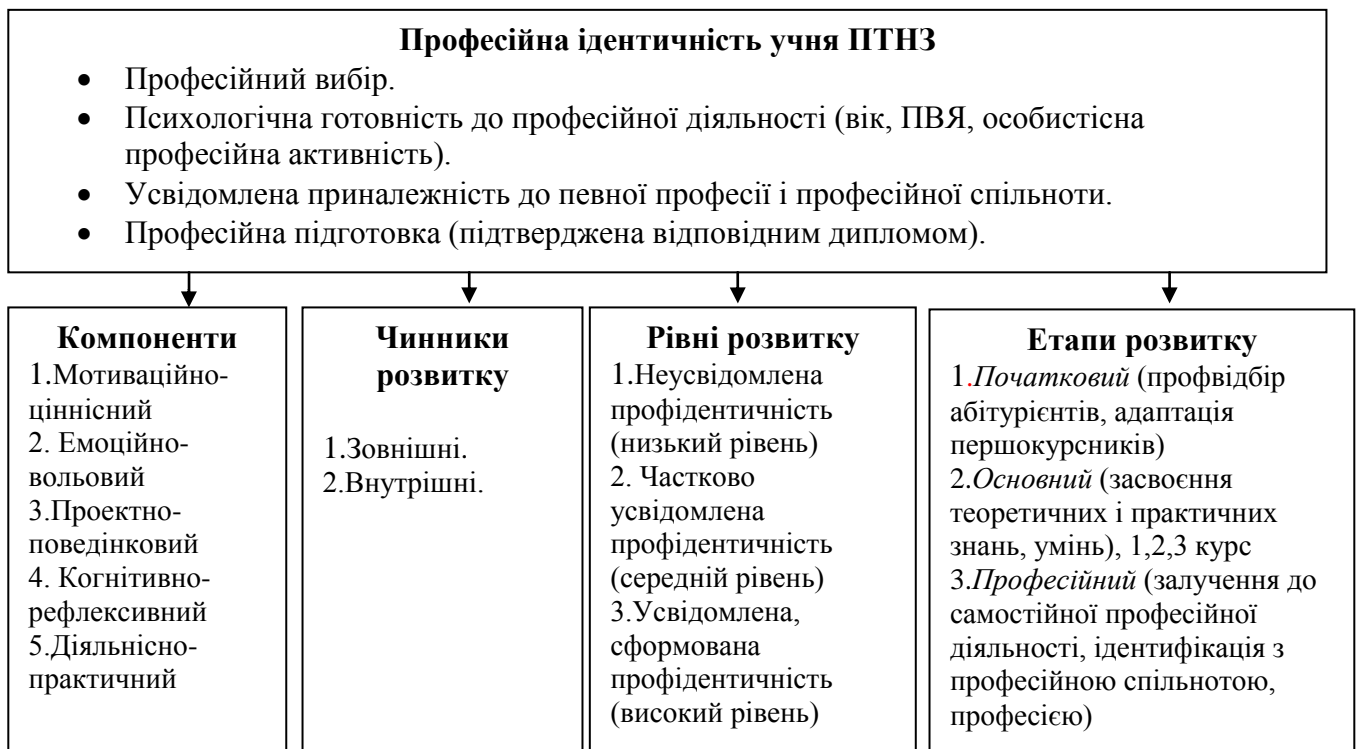

Рис.1. Концептуальна модель професійної ідентичності учня ПТНЗ.

Представлену модель (рис.1) було покладено в основу методики проведення емпіричного дослідження.

Нижче представимо основні результати дослідження професійної ідентичності учнів ПТНЗ, отримані в процесі констатувальної частини емпіричного дослідження.

За здійсненим учнями професійним вибором вибірку можна охарактеризувати як частково сприятливу для оволодіння обраними

професіями, оскільки вибір об'єкта праці («людина») у барменів-офіціантів співпадав з майбутньою спеціальністю у 41,6%, у продавців, товарознавців-комерсантів – у 37,6% учнів. Однак, тільки в третини учнів тип особистості мав яскраву відповідність обраній професії.

Дослідження психологічної готовності до професійної діяльності передбачало діагностику відповідності особистісних якостей вимогам професії та рівня розвитку особистісної професійної активності. Аналіз результатів показав, що: майже дві третини (65,5%) учнів вважають, що їхні особистісні якості відповідають вимогам професії, кожен сьомий (14,2%) думає, що – не відповідають, а п'ята частина обстежених (20,3%) не визначилася зі своєю фаховою відповідністю.

Отримані дані підтверджуються результатами авторської методики «Уявний та реальний професійний образ». Збіг між наявними в учнів професійними якостями та професійно важливими якостями (ПВЯ) із професіограми бармена-офіціанта становить 66,6%. Найменш представленим в учнів є наступні ПВЯ (табл.1).

Таблиця 1

Перелік професійних якостей майбутніх барменів-офіціантів, що потребують розвитку в процесі навчання

№	Перелік професійно важливих якостей бармена/офіціанта	Кіл-ть (чол.)	Якість відсутня, % учнів
1	Гарний розвиток моторики рук, зорово-рухової координації	39	51,3
2	Розвинена пам'ять	32	42,1
3	Гарне переключення та розподіл уваги	30	39,5
4	Розвинене практичне мислення	37	48,7
5	Розвинений соціальний інтелект, культура	46	60,5
6	Толерантність	38	50
7	Емоційна стабільність, гарна воляова регуляція	50	65,8
8	Вміння вирішувати конфліктні ситуації	22	28,9

Але враховуючи вікову пластичність психофізичних якостей та досвіду учнів, при створенні в навчальних закладах відповідних умов, мотивації до їх розвитку є перспективи для покращення відповідних показників.

За авторською методикою «Опитувальник професійної ідентичності учня ПТНЗ» визначався рівень усвідомлення учнем своєї приналежності до певної професії і професійної спільноти. Виявлено, що 56,2% учнів ПТНЗ мають

середній рівень (частково усвідомлена), 36,3% – високий (усвідомлена) та 7,5% – низький (неусвідомлена) рівень розвитку професійної ідентичності (рис.2).

Виявлено також, що компоненти професійної ідентичності учнів ПТНЗ мають середній рівень розвитку і такий розподіл за числовими показниками (від найбільшого до найменшого): емоційно-вольовий (10,18 б.), діяльнісно-практичний (10,15 б.), проектно-поведінковий (9,91 б.), когнітивно-рефлексивний (9,29 б.), мотиваційно-ціннісний компонент (8,57 б.).

Отримані на констатувальному етапі дослідження результати дають можливість зробити наступні висновки: найбільшій увазі потребує передусім розвиток 1) мотиваційно-ціннісного компоненту за показниками: професійна спрямованість (47% учнів мають середній, а 8,2% низький рівень її розвитку), професійні цінності (не сформовані у 38,5% учнів; для 32,4% учнів обрана професія не є цінною); цінність професійної компетентності становить 6,6 б. (найнижча серед інших); особистісні і життєві цінності узгоджуються з цінностями професії і професійної спільноти у 45,3%; професійні ідеали відсутні у 50,7% учнів та 2) когнітивно-рефлексивного за показниками: сформованість професійного «Я-образу» (в самоописах учнів навчальні характеристики переважають над професійними (відповідно 54,7% та 45,3%); описати портрет представника майбутньої професії можуть 51,4% учнів), наявність професійних ідеалів. Менше – проектно-поведінкового: побудова планів кар'єрного зростання (41,9% учнів визнають, що інколи не розуміють, чого хочуть від майбутнього професійного життя), професійна самореалізація; особистісна професійна активність (має середній рівень розвитку (7,7 б.); діяльнісно-практичного за показниками: позитивне ставлення до роботи, рівень професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки (високі бали мають 52,7% учнів), удосконалення організації навчання та виробничої практики, емоційно-вольовий (позитивне ставлення до обраної професії і себе як її представника, вольові якості характеру).

Таким чином, постало питання необхідності більш глибокого занурення у дослідження проблеми розвитку професійної ідентичності учнів в процесі їх навчання у ПТНЗ.

Проблема розвитку професійної ідентичності розглядається в рамках досліджень з професійного становлення, розвитку професійної «Я-концепції», побудови кар'єри та професійної самореалізації.

Актуальність питання професійного розвитку підтверджується широким його висвітленням в працях як серед зарубіжних (С. Балеї, Л. Бандура, Д. Міллер, Д. Сьюпер, К. Чарнецькі та ін.), так і вітчизняних (Г. О. Балл, К. М. Гуревич, Є.О.Мілерян, В. О. Моляко, П. С. Перепелиця, К. К. Платонов, Б. О. Федоришин та ін.) вчених.

Професійний розвиток розуміється вченими (Е. Ф. Зеєр, Є. О. Клімов, Т. В. Кудрявцев, А. К. Маркова, М. С. Пряжніков, В. Ф. Сафін та ін.) як процес проходження людиною певних етапів, пов'язаних з віковими етапами розвитку людини: оптації, професійної підготовки, професійної адаптації, самореалізації, професійної зрілості, на кожному з яких формуються ті або інші психічні новоутворення, відбувається формування нових якостей професіонала, які забезпечують успішне виконання трудових функцій та створюють передумови для переходу суб'єкта на нову стадію розвитку [6].

Як зазначає К. Чарнецькі [16], професійний розвиток особистості є: 1) однією з категорій розвитку особистості та може простежуватися протягом усього життя; 2) процесом професійних змін у поведінці та діях особистості; 3) визначальним показником місця людини у поділі професій і людської діяльності; 4) процесом об'єктивних змін, який можна спостерігати, досліджувати, описувати й аналізувати. Професійний розвиток свідомо стимулюється родиною, школою, виробництвом, суспільством, державою; має завжди визначений напрям, зміст і перебіг; є організованим, контрольованим і суспільно оцінюваним; визначає відповідні "професійні форми" динамічної соціальної поведінки індивіда, місце індивіда у певній професійній групі; створює відчуття професійної тотожності і здійснених бажань. Проявляється

професійний розвиток, головним чином, у професійних знаннях і уміннях, професійній зацікавленості, здібностях, мотивах діяльності, переконаннях, світогляді.

В межах концепції професійного розвитку виділяють такі аспекти розвитку професійної ідентичності: 1) професійна ідентичність – провідна тенденція становлення суб'єкта професійного шляху; 2) профідентичність – емоційний стан, в якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; 3) професійна ідентичність – підструктура суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійного розвитку [1].

В процесі роботи над проблемою становлення професійної ідентичності Л. Б. Шнейдер розробила періодизацію її розвитку, що включає допрофесійний (набуття фрагментарних і несистематичних знань про світ професій; здійснення ситуативних виборів); передпрофесійний (характеризується достатнім рівнем орієнтації у зовнішніх професійно диференціюючих ознаках професії; початок процесу професійного самовизначення); інформаційний, на якому відбувається професійна персоналізація (ідентифікація зі своєю спільнотою та відособлення від інших спільнот), починається професійна самоорганізація; професійна ідентичність на цьому етапі формується в повному об'ємі; професійний (етап залучення молодшої людини до самостійної професійної діяльності, упорядкування образів «ідеального професіонала» та «себе як професіонала»; продовження професійної самоорганізації) [17, С.121].

На нашу думку, період навчання у професійно-технічних навчальних закладах відповідає інформаційному (період навчання та виробничої практики) та професійному етапам (період самостійної практики).

Аналізуючи динаміку розвитку професійної ідентичності студентів вузу Г. Г. Павловець [7, 8], виділяє чотири етапи та зазначає, що всі вони тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені: 1 курс (нестабільний етап) – це період осмислення професійної ідентичності, етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента; 2 курс (перехідний етап) – засвоєння великих об'ємів

теоретичного матеріалу з майбутнім закріпленням його на практичних заняттях, що може супроводжуватися деяким розчаруванням, оскільки студент не сприймає себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності; 3 курс (стабільний етап) – період, пов'язаний з вивченням дисциплін профільної підготовки, виходом на практику, усвідомленням студентом вимог нової соціально-професійної ролі, власних здібностей та можливостей, переживанням задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності; 4 курс (дестабілізаційний етап) – період, коли на основі усвідомлення спектра ролей, засвоєних в ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей та перспектив. Дестабілізація може бути пов'язана з переосмисленням та уточненням різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування, побудови професійної кар'єри.

Г. В. Гарбузова [2] пропонує схожу періодизацію, виділяючи три етапи (в стабілізаційний етап охоплює другий і третій курси), вказуючи, що на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі та власних здібностей і можливостей на цьому етапі відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. Третій етап, що охоплює четвертий і п'ятий курси, вчена вважає нестабільним. Етапи формування у студентів професійної ідентичності, на думку Г.В.Гарбузової, не існують ізольовано, а є тісно взаємопов'язаними та взаємообумовленими.

Специфіка навчального процесу в професійно-технічних навчальних закладах (коротший термін навчання, практика на виробництві з перших місяців навчання) обумовлює відмінності у формуванні та розвитку професійної ідентичності учнів ПТНЗ, прискорюючи їх.

В процесі роботи над дисертаційним дослідженням було проаналізовано розподіл статусів професійної ідентичності (які, на думку І.С.Кона, О.В.Кочкурової, можна розглядати і як типологічні поняття, і як етапи розвитку особистості, «сходинок», на яких знаходиться людина в процесі професійного самовизначення) учнів одинадцятих класів та учнів ПТНЗ порівняння між рівнем розвитку. Для діагностики використано опитувальник А. А.Азбель,

А. Г.Грецова «Визначення статусів професійної ідентичності учнів» та його авторську модифікацію для учнів ПТНЗ. Результати опитування представлені в таблиці 2.

Таблиця 2
Розподіл учнів різних курсів навчання за статусами професійної ідентичності
 N= 185

Статус (рівень)	Школа (11 клас)	ПТНЗ 1 курс	ПТНЗ 2 курс	ПТНЗ 3 курс	ПТНЗ 1-3 курс (в цілому)
Сформована професійна ідентичність	35,8 %	44,1%	50,7%	56,3%	50,4%
Нав'язана професійна ідентичність	0%	1%	3%	0%	1,3%
Мораторій (криза) ідентичності	64,2%	51%	41,8%	43,7%	45,5%
Невизначена професійна ідентичність	0%	3,9%	4,5%	0%	2,8%
Разом	100%	100%	100%	100%	100

За отриманими даними можна констатувати, що статус сформованої професійної ідентичності мають 35,8% школярів, 44,1% - учнів 1 курсу, 50,7% - учнів 2 курсу та 56,3% учнів 3 курсу. Ці учні пройшли період кризи і сформували для себе певну систему цінностей та цілей, структурують відносно них своє життя. Найбільша кількість учнів із сформованою професійною ідентичністю виявлена в учнів - третьокурсників професійно-технічних училищ.

Статус сформованої професійної ідентичності має позитивну динаміку від першого до третього курсу. Дані показники свідчать про досить сприятливі умови у ПТНЗ для формування даного статусу в часовому вимірі. Водночас, показник 56,3% за статусом сформованої професійної ідентичності вказує на необхідність поглиблення, розширення та удосконалення форм та методів роботи з метою оптимізації процесу розвитку профіідентичності учнів в процесі навчання.

Криза професійної ідентичності (статус мораторію) найбільш притаманна учням – випускникам шкіл, але є досить представленою в учнів перших (51%), других (41,8%) і навіть третіх, випускних курсів (43,7%). В учнів шкіл високі показники за цим статусом можуть бути пов'язані з невіршеним остаточно

питанням вибору професії, навчального закладу. Притаманна учням-першокурсникам криза професійної ідентичності викликає занепокоєння оскільки може негативно вплинути на адаптацію учнів до умов навчання, їх входження у професійне середовище. Причиною кризи у першокурсників може бути руйнація ілюзорних уявлень про професію, відсутність чіткої професійної «Я-концепції», невідповідність між наявними особистісними якостями учня та професійними вимогами до майбутнього фахівця тощо.

Статуси нав'язаної та невизначеної ідентичності мають схожу динаміку протягом навчання, а саме незначне підвищення кількості учнів з даними статусами між першим і другим курсами та їх відсутність на третьому курсі. Причиною, що обумовлює дану закономірність може наявність в ПТНЗ значущих інших (майстрів, педагогів, можливо учнів), які прямо або опосередковано впливають на професійне самовизначення учнів, їх прагнення реалізуватися в обраній професії.

Близько 4% учнів перших та других курсів мають статус невизначеної професійної ідентичності. Це може свідчити про те, що вони випадково, або в силу певних обставин (не вступили до ВНЗ, сім'я має низькі матеріальні статки, прагнуть ухилитися від служби в армії тощо) опинились у даному навчальному закладі. Майбутня професія їх не цікавить, вони не мають довгострокових професійних цілей, сформованих професійних цінностей та переконань і навіть не намагаються їх активно формувати. Результатом цього може бути переживання такими учнями песимізму, апатії, нудьги, тривоги тощо.

Відсутність у випускників шкіл та ПТНЗ статусів нав'язаної та несформованої ідентичності може по-перше, вказувати на позитивні тенденції у проведенні профорієнтаційної роботи у середніх школі, в другому – про зрілість та самостійність випускників середніх та середніх спеціальних навчальних закладів.

Одержані А. О. Реаном [13] дані опитування студентів вказують на наявність максимальної задоволеності професією на першому курсі, в подальшому ж спостерігається тенденція до зниження. Вчені по-різному

інтерпретують цей факт: одні вбачають в ньому об'єктивні причини (наприклад, рівень викладання матеріалу), інші – суб'єктивні (навчаючись та оволодіваючи професією, учні знайомляться і з тіньовими сторонами майбутньої професії) [17].

Досліджуючи динаміку розвитку професійної ідентичності студентів середнього спеціального навчального закладу, И. Н. Кулезньова [4], визначила, що: 1) динаміка розвитку професійної ідентичності з першого по другий рік навчання супроводжується лише кількісними позитивними змінами; 2) після другого курсу починається поступове падіння професійної ідентичності; 3) розвиток професійної ідентичності між другим і четвертим курсами супроводжується її якісними змінами (найбільш суттєві з них характерні для таких компонентів, як задоволеність обраною професією та прийняття цінностей професійної спільноти, які знижуються); 4) між рівнем розвитку професійної ідентичності та успішністю навчання учнів існує лише частковий помірний взаємозв'язок.

За результатами наших досліджень в учнів ПТНЗ з першого по другий курс відбувається зниження професійної спрямованості ($F=7,144^*$); позитивної самооцінки ($F=2,977$); позитивних характеристик ставлення до діяльності ($F=4,423^*$), суб'єктивних самохарактеристик ($F=7,349^{**}$). З першого по третій курс – зниження альтернативної (іншої) професійної ідентичності ($F=8,345^*$).

Застосування факторного аналізу дозволило виявити чотири фактори, що об'єднані нами в дві групи – зовнішні (зовнішньої активізації професійного розвитку) та внутрішні (професійного саморозвитку, позитивного емоційного забарвлення професійного становлення, професійної активності і спрямованості), що розглядаються як чинники розвитку професійної ідентичності.

Як основний у розвитку професійної ідентичності особистості учнів ПТНЗ виділяємо фактор «професійного саморозвитку», оскільки в процесі саморозвитку (зокрема і професійного) особистість займає активно-творчу позицію у ставленні до власних змін (інтелектуальних, особистісних,

поведінкових, діяльнісних). М.А.Щукіна [18] зазначає, що основними характеристиками саморозвитку є цілеспрямованість, усвідомленість, опосередкованість і об'єднання об'єкту і суб'єкту в акті розвитку.

На рис.2 представлено авторську «Модель розвитку професійної ідентичності учнів в умовах навчання у ПТНЗ (на основі фактору саморозвитку)».

На початковому етапі (при низькому рівні професійного саморозвитку) значущим є переживання позитивних емоцій від знайомства з професією, набуття перших знань та вмінь з обраної професії, чому сприяє залучення з перших днів до виробничого навчання та практики, протягом яких учень оволодіває основами професії.

На основному – зростає значення оцінно-оперативного впливу на учнів, а саме: зовнішньої (позитивної та негативної) мотивації професійної діяльності, особливо для учнів, які перебувають у стані невизначеної професійної ідентичності та мораторію.

На професійному етапі розвитку профіидентичності поряд із чинником активності і спрямованості в практичній діяльності знову виявляється пряма кореляція також із чинником емоційного забарвлення професійного становлення. Відмінність полягає в тому, що на початковому етапі позитивні емоції виникають від оволодіння простими робітничими навичками та вміннями, а на завершальному – від здійснення високопрофесійних, творчих дій.

Рис. 2. Модель розвитку професійної ідентичності учнів в умовах навчання у ПТНЗ (на основі фактору саморозвитку)

Г. В. Гарбузова [2], досліджуючи розвиток професійної ідентичності, зазначає, що в процесі навчання у студента потрібно сформувати позитивний образ обраної професії, розширюючи знання учнів про історію професії та її значення в сучасних умовах, предмет, умови та засоби праці, вимоги професії до людини, перспективи розвитку професії. Студент, на її думку, повинен мати уявлення про вимоги, що висувуються до сучасного професіонала, мати позитивні зразки для наслідування в професійній діяльності. При порівнянні «образу Професії» з «образом Я» у студента формується «професійний образ – Я», відбувається усвідомлення тотожності обраній професії, формується позитивне ставлення до себе як суб'єкта навчально-професійної та майбутньої професійно-виробничої діяльності [2, 14]. Саме порівняння «образу «Я» з «образом професіонала» сприяє, на думку, Л. Г. Матвеевої, становленню професійної ідентичності [5].

Розвиток професійної ідентичності передбачає також постійну спрямованість на професійне зростання, гнучкість у цілепокладанні та прийнятті рішень [7].

Зарубіжні дослідники (Roberts, Dutton, Spreitzer, Heaphy & Quinn та ін.) стверджують, що позитивна професійна ідентичність формується у процесі кар'єрного розвитку в професії, сфері діяльності та організації в цілому та виділяють (J. E. Dutton, L. M. Roberts та J. Bednar) чотири напрямки формування професійної ідентичності: 1) моральний (зміст професійної ідентичності містить моральні якості, які відрізняють «добрих» людей від «недобрих»); 2) оцінний (за умови, коли група, до якої належить людина, позитивно оцінюється членами своєї та інших груп); 3) розвитковий (зміна ідентичності протягом часу); 4) структурний (характеризує різні шляхи, якими індивіди намагаються організувати і структурувати свої численні ідентичності, зокрема і професійну) [3].

На перебіг і остаточне формування професійної ідентичності вчені мають різні погляди. Так, за даними досліджень М. М. Абдуллаєвої, Д. Н. Завалішиної, Є. А. Клімова, Т. В. Кудрявцева, Г. Г. Павловець та ін.,

професійна ідентичність остаточно формується на порівняно пізніх етапах професіоналізації, високому рівні особистісної зрілості та оволодіння професією. З цією думкою погоджується і Л. Б. Шнейдер, вказуючи, що в стійкому кінцевому варіанті професійна ідентичність формується на досить високих рівнях оволодіння професією (приблизно до 30 – 35 років) та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу [7, 8, 17].

І. Ю. Хамітова [15] вважає, що час набуття професійної ідентичності як обов'язкової умови прийняття своєї професії – індивідуальний, але, спираючись на досвід та дані літератури, вказує, що на це необхідно не менше 4 років, а «синдром вигоряння» як одна з ознак втрати ідентичності може «проявитися» вже після 5 років праці. Саме тому важливим є створення сприятливих умов для оволодіння професією в умовах навчання та праці, запобігання виникненню «синдрому вигорання», розвитку «професійного маргіналізму».

Л. Б. Шнейдер не відкидає можливості повної зміни професійної ідентичності і вважає, що формування нової професійної ідентичності є цілком досяжним для дорослої людини за досить короткий інтервал часу за умови зміни: Справи, Професійної спільноти, «Образу Я» [17].

Методологічне (загальнонаукове) значення. Представлено дві авторські моделі: «Концептуальна модель професійної ідентичності учня ПТНЗ» та «Модель розвитку професійної ідентичності учнів в умовах навчання у ПТНЗ (на основі фактору саморозвитку)». Проаналізовано існуючі наукові дослідження з проблеми розвитку професійної ідентичності.

Висновки. Дослідження особливостей розвитку професійної ідентичності є актуальним, оскільки високий рівень її сформованості обумовлює ефективність працівників у професійній діяльності.

Більша частина наукових праць присвячена дослідженню феномену професійної ідентичності студентів вузів. Це обумовлює необхідність зміни вектора досліджень в бік професійно-технічної освіти, що займається підготовкою майбутніх робітників.

У представлених авторських моделях схематично представлено структуру професійної ідентичності учнів ПТНЗ та етапи її розвитку в професійно-технічному навчальному закладі.

Перспективи використання результатів дослідження і подальшої роботи. Запропоновані авторські моделі планується використати при розробці психолого-педагогічної технології, спрямованої на розвиток професійної ідентичності учнів ПТНЗ.

В подальшій роботі прагнемо також дослідити вплив виділених чинників на розвиток компонентів професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк – Чернівці: Книги – XXI, 2010 – 440 с.
2. Гарбузова Г. В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г.В.Гарбузова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С.3-14.
3. Зливков В. Л. Становлення поняття «професійної ідентичності» у вітчизняній і зарубіжній психології / Валерій Лаврентійович Зливков, Світлана Олексіївна Лукомська / Горизонти освіти. Психологія. Педагогіка. – 2013. – №3. – С. 143-148.
4. Кулезнёва И. Н. Динамика развития профессиональной идентичности студентов среднего специального учебного заведения // Педагогический вестник. – 2008. – №2 (55).. – С.35-41
5. Матвеева Л. Г. Становление профессионального сознания клинических психологов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Лариса Геннадиевна Матвеева// Южно-уральский гос.ун-т. – Челябинск, 2004. – 24 с.

6. Моськін С. І. Психологічні умови професійного становлення с особистості учнів закладів профтехосвіти: дис.... канд. психол. наук: 19.00.07 / Сергій Іванович Моськін; Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011, – 296 с.

7. Павловец Г. Г. Динамика формирования профессиональной идентичности у студентов педагогического вуза. Психология и социология / 9. Психология развития.[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Psihologia/9_89251.doc.htm

8. Педагогічна комунікація і ідентичність педагога: [монографія] / Г. О. Балл, В. Л. Злишков, С. О. Копилов, Л. О. Курганська та ін.; [за наук. ред. В. Л. Злишкова]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 160 с. П-32

9. Радзімовська О. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців / Оксана Радзімовська // Соціальна психологія. – 2012.–№3 (53). – С. 3–11.

10. Радзімовська О. В. Визначення ступеня прояву компонентів професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів / Радзімовська О. В. // Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г.С.Костюка. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство 2012. – Т.Х: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 23. – С.547–559.

11. Радзімовська О. В. Опитувальник професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів (презентація авторської методики) / О.В.Радзімовська // Молодий вчений. – 2015. – №8 (23). – С. 155 – 161.

12. Радзімовська О. В. Професійна ідентичність особистості та її формування в юнацькому віці // Проблеми сучасної психології: збірник наук. праць Кам'янець – Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Кам'янець – Подільський: Аксіома, 2009. – Вип.5. – С.390–400.

13. Реан А. А. Психологический анализ проблемы удовлетворенности избранной профессией / А.А.Реан // Вопросы психологии. – 1988. – № 1. – С.83–88.

14. Романишина Л. М. , Дундюк В. О. Професійна ідентичність фахівця: теоретичний аспект / Вісник Національної академії державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип.1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2010_1_20.pdf.

15. Хамитова И. Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта / И. Ю. Хамитова // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2000. – №1. – С.64-75

16. Чарнецькі Казимеж Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол.наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Казимеж Чарнецькі. – К., 1999. – 40 с.

17. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: [учебное пособие] / Л. Б. Шнейдер. – М. МСПИ; Воронеж МОДЭК, 2004. – 600 с. – (Библиотека психолога).

18. Щукина М. А. Направления исследований саморазвития личности в современной зарубежной психологии / М. А. Щукина // Вопросы психологии. – 2014. – №4. – С. 94 – 105.

References transliterated

1. Borysjuk A. S. Profesijna identychnist' medychnogo psihologa: social'no-psyhologichnyj analiz: monografija / A. S. Borysjuk – Chernivci: Knygy – ННІ, 2010 – 440 s.

2. Garbuzova G. V. Empyrycheskye kryteryu formyrovanyja professyonal'noj identychnosty studentov / G. V. Garbuzova // Upravlenye obshhestvennymy u ekonomycheskymy systemamy. – 2007. – № 1. – S.3-14.

3. Zlyvkvov V. L. Stanovlennja ponjattja «profesijnoi' identychnosti» u vitchyznjanij i zarubizhnij psihologii' / Valerij Lavrentijovych Zlyvkvov, Svitlana Oleksii'vna Lukoms'ka / Goryzonty osvity. Psyhologija. Pedagogika. – 2013. – №3. – .S. 143-148.

4. Kuleznëva Y. N. Dynamyka razvytyja professyonal'noj ydentychnosti studentov srednego specyjal'nogo uchebnogo zavedenyja // Pedagogycheskij vesnyk. – 2008. – №2 (55).. – S.35-41

5. Matveeva L. G. Stanovlenye professyonal'nogo soznanyja klynycheskyh psihologov: avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Obshhaja psihologija, psihologija lychnosti, ystoryja psihologyy» / Larysa Gennadyevna Matveeva// Juzhno-ural'skyj gos.un-t. – Cheljabynsk, 2004. – 24 s.

6. Mos'kin S. I. Psihologichni umovy profesijnogo stanovlennja s osobystosti uchniv zakladiv proftehosvity: dys.... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / Sergij Ivanovyh Mos'kin; Volyns'kyj nac. un-t imeni Lesi Ukrai'nky. – Luc'k, 2011, – 296 s.

7. Pavlovec G. G. Dynamyka formyrovanyja professyonal'noj ydentychnosti u studentov pedagogycheskogo vuza. Psihologija y socyologija / 9. Psihologija razvytyja. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Psihologia/9_89251.doc.htm

8. Pedagogichna komunikacija i identychnist' pedagoga: [monografija] / G. O. Ball, V. L. Zlyvkov, S. O. Kopylov, L. O. Kurgans'ka ta in.; [za nauk. red. V. L. Zlyvkova]. – K.: Pedagogichna dumka, 2011. – 160 s.

9. Radzimovs'ka O. Psihologichni chynnyky rozvytku profesijnoi' identychnosti majbutnih fahivciv / Oksana Radzimovs'ka // Social'na psihologija. – 2012.–№3 (53). – S. 3–11.

10. Radzimovs'ka O. V. Vyznachennja stupenja projavu komponentiv profesijnoi' identychnosti uchniv profesijno-tehnych navchal'nyh zakladiv / Radzimovs'ka O. V. // Aktual'ni problemy psihologii': zbirnyk nauk. prac' In-tu psihologii' imeni G.S.Kostjuka. – K.: Informacijno-analitychne agentstvo 2012. – T.H: Psihologija navchannja. Genetychna psihologija. Medychna psihologija, vyp. 23. – S.547–559.

11. Radzimovs'ka O. V. Opytuval'nyk profesijnoi' identychnosti uchniv profesijno-tehnichnyh navchal'nyh zakladiv (prezentacija avtors'koi' metodyky) / O.V.Radzimovs'ka // Molodyj vchenyj. – 2015. – №8 (23). – S. 155 – 161.

12. Radzimovs'ka O. V. Profesijna identychnist' osobystosti ta ii' formuvannja v junac'komu vici // Problemy suchasnoi' psihologii': zbirnyk nauk. prac' Kam'janec' – Podil's'kogo nac. un-tu imeni Ivana Ogijenka, In-tu psihologii' im. G.S.Kostjuka APN Ukrai'ny / za red. S.D.Maksymenka, L.A.Onufrijevoi'. – Kam'janec' – Podil's'kyj: Aksioma, 2009. – Vyp.5. – S.390–400.

13. Rean A. A. Psihologicheskyj analiz problemy udovletvorennosti yzbrannoj professyey / A. A. Rean // Voprosy psihologyy. – 1988. – № 1. – S.83–88.

14. Romanyshyna L. M. , Dundjuk V. O. Profesijna identychnist' fahivcja: teoretychnyj aspekt / Visnyk Nacional'noi' akademii' derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny. – 2010. – Vyp.1. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2010_1_20.pdf.

15. Hamytova Y. Ju. Razvytye professyonal'noj ydentychnosti konsul'tanta / Y. Ju. Hamytova // Zhurnal praktycheskoj psihologyy y psyhoanaliza. – 2000. –№1. – S.64-75

16. Charnecki Kazymjezh Psihologija profesijnogo rozvytku osobystosti: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra psyhol.nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Kazymjezh Charnecki. – K., 1999. – 40 s.

17. Shnejder L. B. Professyonal'naja ydentychnost': teoryja, eksperyment, trenyng: [uchebnoe posobyje]/ L. B. Shnejder. – M. MSPY; Voronezh MODEK, 2004. – 600 s. – (Byblyoteka psihologa).

18. Shhukyna M. A. Napravlenyja yssledovanyj samorazvytyja lychnosti v sovremennoj zarubezhnoj psihology / M. A. Shhukyna // Voprosy psihologyy. – 2014. – №4. – S. 94 – 105.